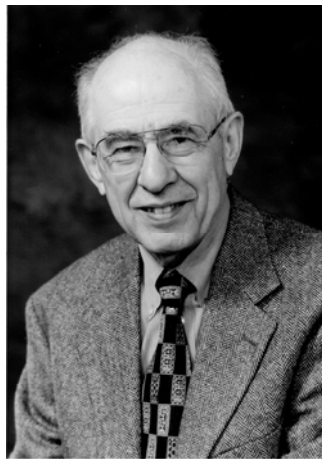

שיחה עם הילארי פטנאם

מראיין: יהודה ויזן

י.ו.: ספרך האחרון 'פילוסופיה יהודית כמדריך לחיים' (Jewish Philosophy as a Guide to Life)*, עוסק בהגותם של רוזנצוויג, בובר, לוינס וויטגנשטיין. להוציא את בובר, איש מהם אינו כותב עברית. כמשורר עברי, אני תוהה, לא פעם, האם תיתכן כתיבה יהודית שלא בשפה העברית. האם, לטעמך, ההפרדה בין השתיים (העברית והיהדות) תיתכן, והאם פילוסופיים מערביים כדוגמת אלו שבהם עוסק הספר, שצמחו מתוך מסורת אירופאית נוצרית בעיקרה, שבעצמה אולי מגיבה בין היתר ליהדות, מסוגלים לכתוב פילוסופיה יהודית?

הילארי פטנאם

ה.פ.: אני מעריך את אהבתך לשפה העברית, ואני יודע כי לעולם לא ניתן לתרגם ספרות יפה משפה אחת לאחרת באופן מושלם. הפיתוי, במיוחד עבור משורר שכמותך, לחשוב כי אם כתיבה יהודית אינה נכתבת בעברית אזי חסרה היא דבר מה מהותי, הוא לבטח אדיר. אך יש להתנגד לפיתוי. גם אם כתיבה על יהדות בשפה שאינה עברית אינה "אותו הדבר" ככתיבה בעברית, אין פרוש הדבר שהיא נחותה או "פחות יהודית". הרמב"ם לא כתב את יצירת המופת הפילוסופית שלו, 'מורה נבוכים', בעברית; הוא כתב אותה בערבית-יהודית, והייתה זאת אחת מיצירות המופת החשובות של פילוסופית ימי הביניים. החכמים כתבו את הגמרה בעיקר בארמית, והגמרה עיצבה, ואף שלטה, ביהדות עצמה במשך

*Indiana University Press, 2008 | 'מאגנס' 2012, תרגום: דבי אילון.

מאות שנים. הרמב"ם מגיב ללא הרף לפילוסופים מוסלמים, והשימוש שהוא עושה בהם מעורר בו השראה לפחות בשני מובנים, שעיצבו שניהם הן את היהדות והן את המחשבה החילונית שבאה לאחריה, יהודית ולא-יהודית, בדרכים חשובות: ראשית, ה"תיאולוגיה השלילית" המפורסמת שלו היא חלק מהמאבק לברר האם, וכיצד, יכולה אמונה דתית להתפרש כך שתהא עקבית עם ההיגיון הפילוסופי והמדעי, מאבק שמתחיל כבר בפילון, הפילוסוף היהודי האלכסנדרוני מן המאה הראשונה, עבור בשפניוזה ושהשפיע על אינשטיין, בובר ועל הוגים יהודים דגולים נוספים. שנית, הפילוסופיה המימונידית הייתה חלק ממאבק שביקש להפריד רוחניות דתית מאמונה תפלה וממחשבת אוב, דבר-מה שנחוק כיום יותר מתמיד.

הרעיון של "כתיבה יהודית אמיתית" נשמע לי כלאומנות רומנטית, ולאומנות רומנטית היא אידיאולוגיה מסוכנת ביותר. המסוכן בה, הוא שילובם של שני רעיונות רעים: (1) מהותנות (הרעיון לפיו מהות מסתורית או "זהות ליבה" מועברת באופן גנטי מדור לדור) לגבי עמך שלך – עבור הוגים גרמנים רבים מדי, הוביל הדבר באופן ישיר לאנטישמיות, יש לזכור זאת! (2) הרעיון הרומנטי לפיו חשיבה רציונאלית נחותה לעומת חשיבה הנטועה בחוכמה האינסטינקטיבית לכאורה של ה"גזע" או ה"Volk" של מאן-דהוא. והוגים יהודים אחדים לא היו חסינים מפני הפיתויים שברעיונות רומאנטיים-פאשיסטים שכאלו: ב-1923, כינה ליאו שטראוס את הציונות המוקדמת שלו בריש גלי "פאשיזם-פאגני". כברסלאו, הוא השתייך לקבוצת נוער ריאקציונרית יהודית, 'בלאו-וייס', 'כחול-לבן', [Juedischer Wanderbund Blau-Weiss], שעוצבה על-פי המודל של קבוצות ה'ואנדרפוגל' [Wandervogel] הגרמניות אשר, על כל פנים, הדירו יהודים משורותיהן.

לסיכום, כן, תיתכן כתיבה יהודית שלא בעברית (בנוסף לארמית של התלמוד ולערבית היהודית של הרמב"ם, יכולתי לציין גם את היוונית של תרגום השבעים כדוגמא נוספת לעד כמה באמת עתיקה היא תרומתן של שפות הגולה ליהדות); וכן, תיתכן ואף ישנה מזה זמן רב פילוסופיה יהודית שאינה כתובה עברית, וכן, ממש כשם שהרמב"ם חי בקרב מוסלמים ורכש את מרבית הכשרתו הפילוסופית מקריאה בפילוסופים מוסלמים, כך גם בובר, לווינס ורוזנצוויג יכלו לחיות בקרב נוצרים ולרכוש

את מרבית הכשרתם הפילוסופית מן הנוצרים, ולא "חרף הדבר", כי אם באופן חלקי, "בזכות הדבר" תרמו רבות למחשבה היהודית.

י.ו.: אתה מציין בספרך כי עלה בדעתך להוציא את הפילוסופיה ממסדרונות האקדמיה העקרים ולהפכה לדרך חיים של ממש כפי שהייתה בעבר. השאלה שעולה מייד היא: דרך חיים עבור מי? הנוצרי? העם? שכן, גם הכותרת המזמינה והפופולארית משהו של ספרך: "פילוסופיה יהודית כמדריך לחיים", לא תסייע לאדם הפשוט לקרוא בו שלא לדבר על להבין אותו. ומצד שני, האם אין בכך משום כניעה דווקא לאידיאל אמריקאי, בלתי יהודי בעליל, שמאמין שניתן לצמצם ולסכם כל נושא ("אני יכול לסכם את כל מה שלמדתי על החיים / הם נמשכים" ר.פרוסט) להרצאה בת 5 דקות או לספר צנום הנושא את הכותרת "מדריך ל...?"

ה.פ.: לתפישתי, אם ספרי מסייע ולו לאדם אחד, יהודי או גוי, להעמיק את חייו הרוחניים, אז הוא הגשים את ייעודו. ואני יודע, לפי התגובות שקיבלתי, פנים מול פנים, במכתבים ובדואר האלקטרוני, שהוא סייע ליותר מיהודי אחד, ואני בטוח שגם ליותר מגוי אחד, לעשות זאת. הספר אינו בשום אופן ניסיון "לסכם את הכל"; החל מראשיתו של הספר אני מבהיר כי הוא אינו אלא כלי עזר לקריאה בשלושה הוגים מורכבים ביותר, בובר, לווינס ורוזנצוויג, ולא תחליף לקריאה זו. אמרתי פעם (העורכים של ספרי 'פילוסופיה בעידן של מדע' מציינים זאת), כי "כל רעיון שניתן להכניסו לקליפת אגוז, מקומו שם" – כלומר, כל רעיון שניתן "לסכם" בקצרה, הוא חסר ערך. אך ספרים שמזהים את אותם מקומות בהם ספר מורכב עשוי להיות בלתי-מובן, ומסבירים מהי אי-ההבנה ומדוע זו אי-הבנה, הם עזר נפלא עבור חוקרים מתחילים ומתקדמים כאחד. ניסיתי לכתוב ספר שכזה, ובה בעת, להיות גלוי-לב באשר לסיבה שבגינה ההוגים ה"אקזיסטנציאליסטים" הללו מושכים אותי.

לא זו בלבד שלא ניסיתי "לסכם" את הפילוסופיות של שלושת ההוגים הגדולים וההומאניים הללו, אלא שמעשה שכזה היה חילול של כל מה שהם ניסו לעשות. כל אחד ואחד מהם כתב עבור אותם קוראים שיפגשוהו בחצי הדרך, בין אם מספרם רב או מועט. וכל אחד ואחד מהם ביקש לעודד את הקורא לחשוב הן עימו והן נגדו; להתייחס לטקסט כאל שותף ממשי

לדיאלוג, ולהיאבק בו, כשם שאדם נאבק בדידו החכם אך – יש להודות – המוזר קמעה. לא ביקשתי לכתוב ספר שיתחרה בספרים ובמאמרים של בובר, לווינס ורוזנצוויג, אלא כדי לעודד קוראים לקחת את המאבק הזה על עצמם.

י.ו.: בפתח הפרק הרביעי של 'פילוסופיה יהודית כמדריך לחיים', אתה מציין כי לווינס כותב לקהל נוצרי בעיקרו. וכי ניתן להבין מדבריו ש"במהותם, כל בני האדם יהודים." זו אינה הכללה שהיינו מצפים על פי רוב לשמוע מפיו של יהודי. וקשה שלא לחוש כי הסלחנות והקבלה העומדים בבסיסה, תואמים יותר את דברי ישו מאשר את חומרת היהדות. האם השאיפה לאוניברסליזם גוררת בהכרח הנמכה, או הסרה, של קריטריונים?

ה.פ.: לווינס אינו מטיף "לקבלה וסלחנות", כי אם למהו קרוב אך שונה מאלו, כלומר להענות לנזקקות ולסבל של האחר. "לסלוח" למישהו או "לקבל" מישהו פירושו להניח מראש עמדה של עליונות, ולווינס מבקש ללמד אותנו דבר-מה שאנשים, לרבות נוצרים גמורים, נוטים להחמיץ; להגיב לצרכים של אחרים משום שהם צרכים, ולא למען עיקרון, או משום שמישהו חושב ש"ישו מת עבור חטאינו", או אף משום שמישהו חושב ש"אלוהים ציווה עלי". לפי הגישה הלווינסית, אדם מעמיד את עצמו לשירותו של האחר, ולא מעליו. אם זה "בלתי-יהודי", אז באותה המידה זה "בלתי-נוצרי", "בלתי-קאנטיאני", "בלתי-תועלתני", "בלתי-מרקסיסטי" וכו' וכו'.

אך אל לנו לרצות שיהיו לנו אך ורק הוגים יהודים בעלי תעודה [teudah] המכשירה את מחשבתם כ"יהודית באמת". אני מקווה שאתה מסכים!

י.ו.: בהחלט.

ה.פ.: באשר ל"אוניברסליזם", היה זה הילל הזקן שאמר "אוהב את הבריות" [ohev et habriot], ככל הנראה ההכרזה האוניברסליסטית ביותר בתלמוד כולו. אך אתרכז ברשותך בשאלתך הסוגרת, על התייחסותה לעניין "הקריטריונים" [kriterionim].

אינני יודע אם אתה דתי או חילוני, אך אני יודע שעבור מרבית הישראלים צורות יהדות שאינן אורתודוקסיות (רפורמית, קונסרבטיבית, רקונסטרוקציוניסטית וארגון חברותא, למשל) נחשבות כולן כ"לא אמיתיות" (עבור האתאיסט הישראלי המצוי, בית-כנסת רפורמי אינו רק מקום שהוא אינו מוקיר, הוא כלל אינו נחשב כבית-כנסת) ועבור אדם שכזה ישנו, אם כן, דבר-מה שנקרא "קריטריונים" עבור "יהדות אמיתית". את כל אלו אני מחשיב כדעה קדומה ומזיקה. תחת זאת, אני מסכים עם רוזנצוויג, כשכתב, "ישתחרר-נא (מי שהצליח לומר "שום דבר יהודי אינו זר לי") מכל תביעותיהם האוויליות של אלה שיהדותם היא 'שולחן ערוך' של 'מצוות יהודיות' – אורתודוקסיה שגורה, "משימות יהודיות" – ציונות שגורה, או אחרון-אחרון: "אידיאות יהודיות" (ישמרנו אלוהים!) – ליברליות שגורה." איני מאמין בקריטריונים, ואיני חושש להסכים עם מי שמצדד בהענות לסבלם של אחרים, בין אם הוא נוצרי או מוסלמי או בודהיסט או מרקסיסט.

הרמב"ם, אחרי הכל, כתב בהקדמה ל'שמונה פרקים' "ואפשר שאביא לפעמים מאמר כולו מספר מפורסם, בלשונו, אין בכל זה רוע." – "וספר מפורסם" שעליו בודאי חשב, נכתב בידי מוסלמי, 'אפוריזמים של מדינאי' (فصول المدني) של אל-פאראבי. אל לנו לבסס את חיינו האינטלקטואליים והרוחניים על "קריטריונים" קבועים, וודאי שלא על כל סוג של בלעדיות אתנית.

י.ו.: בהרצאה שנשאת ב-2003 ('אתיקה ללא מטאפיזיקה') באוניברסיטת ת"א, ציינת ש"כיום הרבה אנשים שאף פעם לא שמעו על פוזיטיביזם-לוגי מדברים כאילו ברור לגמרי שמשפטים מוסריים הם סובייקטיביים מיסודם... מטרתי בהרצאה זאת הייתה למוטט את הדיכוטומיה המטאפיזית בין עובדות וערכים, שלפי דעתי השחיתה את התנהגותנו וגם את האופן שבו אנו חושבים." אני מוקיר את הקביעות הללו. האם תוכל לפרט כיצד לשיטתך ניתן לבסס שיפוטים, כך שלא יהיו סובייקטיביים, והאם, לטעמך, ייתכנו שיפוטים שאינם סובייקטיביים גם בשדה ביקורת הספרות והאמנות?

ה.פ.: יהודה, אתה עצמך אמרת בראיון: "הגיעה אלי איזו משוררת צעירה וביקשה שאתן לה כמה טיפים, הורדתי מדף מהספרייה ואמרתי לה, לכי הביתה תקראי את זה, מה את רוצה ממני." אהבתי את זה, ואני מסיק מן המילים הללו כי תסכים שהדרך לערוך שיפוטים טובים יותר היא לספוג לתוכך את מה שהושג בתחומים שאתה מצוין. ואחר כך להתדיין עם אחרים שיודעים על מה הם מדברים. אין זה משנה אם אתה מסכים או אם אינך מסכים עם השיפוטים שלהם; לדיון יש ערך. איני יודע אם אובייקטיביות גמורה אפשרית או אף רצויה כאן, אך ישנם שיפוטים טובים יותר ורעים יותר.

י.ו.: ב-23 לספטמבר 1966 רודלף אוגשטיין וגיאורג וולף, נציגיו של השבועון הגרמני 'דר שפיגל', הפנו למרטין היידגר את השאלה הבאה:

"בזמנים מוקדמים יותר – ולא רק בזמנים מוקדמים יותר – נחשבה הפילוסופיה כבעלת השפעה רבה באופן עקיף (לעתים רחוקות באופן ישיר), כבעלת יכולת להשפיע רבות, לסייע לזרמים חדשים להגיח. אם לחשוב על השמות הגדולים של המחשבה הגרמנית בלבד, כמו קאנט, היגל, עד לניטשה, שלא לדבר על מארקס, ניתן להראות שלפילוסופיה הייתה, בדרכים עקיפות, השפעה עצומה. האם אתה סבור, שאפקטיביות זו של הפילוסופיה הגיעה לקיצה?"

האם אוכל להפנות אליך את אותה השאלה?

ה.פ.: כן, אף על פי שאיני אוהב להיות בחברתו של היידגר. אני מאמין שהוא היה נאצי הרבה לפני שהיטלר עלה לשלטון (זו גם הייתה מסקנתם של הנאצים, שבחנו את עברו בקפידה, דרך אגב). בכל אופן, היידגר צדק כשאמר שלעיתים יש לפילוסופיה השפעה אדירה לאורך זמן, אף על פי שאני שמח שההשפעה שבה הוא חפץ – לקדם את מה שכינה "האמת הפנימית והגדולה של הנציונל-סוציאליזם" – סוכלה. אני מקווה שהאפקטיביות של הפילוסופיה טרם הגיעה אל קיצה, כיוון שאם יקיץ עליה הקץ, או אז יקיץ הקץ על האפקטיביות של החקירה הביקורתית, וזה יהיה יום רע בהחלט.